

Vokaaliharmonia lainasanoissa.

Jokainen lainasanatutkimus edellyttää selvitystä siitä, minkä vastineen mikin lainojen originaaleissa esiintyvä äänne on lainauksessa saanut.

Itämerensuomalaisten kielten monia indo-eurooppalaiselta taholta peräisin olevia lainakerroksia tarkastaessa voi havaita, ettei tietyn lainanantajakieltä edustavan äänteen itämerensuomalainen vastine ole aina sama. Se voi vaihdella silloinkin, kun erilaisuus ei johdu kronologisista seikoista. Kirjavuuden aiheuttajana on usein se ympäristö, johon äännevastine lainasanassa joutuu, sekä ympäröivät äännteet että muuten äänteen paikka uudessa sanassa. Ei ole yhdentekevää, onko kysymys ensimmäisen vai toisen tai kolmannen jne. tavun äännteestä. Onhan esimerkiksi tunnettua, ettei kantasuomessa ollut yleensä konsonanttiyhtymiä sanan alussa eikä pitkiä vokaaleja ensi tavua kauempana. Jälkimmäinen seikka rajoittaa jo huomattavasti vieraan kielen vokaalien kvantiteetin kuvastumista itämerensuomalaisissa kielissä. Originaalin pitkä vokaali voi saada pitkän vastineen vain ensimmäisessä tavussa, mikäli on kysymys kantasuomalaisen ajan lainoista, vieläpä jonkin verran myöhemmistäkin. Slaavilaisissa lainoissa *saapas* ja *piirakka* näemme originaalin ensimmäisen tavun pitkän vokaalin (*a:n* ja *i:n*) kuvastuvan suomessa, mutta toisen tavun slaavilaisen *a:n* tai *i:n* pituus ei pääse milloinkaan suomessa näkyviin, joten emme esim. *kassara* (vrt. ven. *кoсарь*) sanan avulla voi ollekaan päätellä onko originaalissa toisen tavun *a* ollut vielä pitkä vai ei.

Erikoisen suureen kirjavuuteen tullaan silloin, kun on kysymys vieraan kielen äännteestä, jolla ei ole mitään akustisesti läheistä vastinetta vastaanottavassa kielessä, minkä vuoksi kieli ikäänkuin horjuu vastineen valinnassa. Näin on ven. *u:n* laita lainasanoissa. Sillä on monenlaisia vastineita, ks. Миккола *Berührungen* s. 55. Horjuvuus ei merkitse kuitenkaan satumanvaraisuutta. Vastineiden erilaisuuteen täytyy kussakin tapauksessa olla oma syynsä, varsin usein ympäröivät äännteet. Asiaa valaisee ehkä ven. *мыло* 'saippua', joka on lainautunut itämerensuomalaisiin kieliin eri

tahoilta. Tapaamme karjalan *muḱla*, vepsän *muḱla* 'saippua' sanassa venäjän *u*:n paikalla *uḱ*:n. Kun nyt vepsän *mugl* 'lipeä' sanassa (vrt. ven. Pihkovan murteen **myglo* < **mydlo*) olennaisesti saman venäläisen originaalin *u* on korvattu veps. *u*:lla, ei siihen tarvitse etsiä syytä kronologisista tai muista seikoista kuin siitä, ettei diftongi *uḱ* vepsässä ollut yhtä luonteva *gl*:n kuin *l*:n edellä. Itämerensuomalaisissa kielissä pitkä vokaali tai diftongi esiintyy harvoin *gl*, *gr*, *dr*, *bl* ja *br* yhtymäin edellä, ks. SETÄLÄ YSÄH 139—47 (huom. kuitenkin vepsäl. paikannimi *ḱsaigla*). Vielä vähemmän saattaa tulla kysymykseen *u*:n korvaaminen *uḱ*:lla ensi tavua kauempana, vrt. veps. ja lyyd. *kaput* 'kavio' (< ven. *конѣто* 'kavio').

Äännevastineiden moninaisuuden aiheuttaa usein myös itämerensuomalainen vokaaliharmonia. Jokainen tutkija tuntee tämän ilmiön, mutta siitä on puhuttu liian vähän. Vokaaliharmonia on usein vaikuttanut ratkaisevasti äännevastineisiin. Kun on kysymys lainanantajakielestä, josta vokaaliharmonia puuttuu, voivat säännönmukaisiksi katsottavat äännevastineet johtaa asuun, joka on ristiriidassa itämerensuomalaisen vokaaliharmonian kanssa. Tämän ristiriidan poistaminen vie tietenkin siihen, että jokin originaalin kannalta odotuksenmukainen äännevastine korvataan toisella, s.o. takavokaalin sijaan tulee etuvokaali tai päinvastoin. Uusi äännevastine on siis yksinomaan vokaaliharmonian aiheuttama.

Vokaaliharmonian osuus uusien äännevastineiden syntyymiseen tulee erikoisen selvästi näkyviin vanhimmissa slaavilaisissa lainoissamme, jotka ovat yleensä peräisin muinaisvenäjältä. Tyydyn viittaamaan tässä vain niihin, koska ne valaisevat puheena olevaa kysymystä paremmin kuin esim. kielemme balttilaiset tai germaaniset lainasanat.

Muinaisvenäjän *e* on ollut avoin vokaali ja sen korvaaminen *ä*:llä on sääntönä vanhoissa lainoissa, kuten *pätsi* (vrt. ven. *печь*). Kuvitelkaamme, että originaalissa esiintyy *e*:n ohella vokaaleja, joiden säännöllinen vastine suomalaisella taholla on takavokaali (*a*, *o*, *u*). Tällöin on vokaaliharmonian vuoksi lainasanassa takavokaalin vaihduttava etuvokaaliin tai päinvastoin. Esimerkkien niukkuuden takia en voi esittää mitään sääntöä, joka selittäisi, miksi toisinaan on johdettu takavokaaliseen muotoon, toisinaan etuvokaaliseen. Odottaisi, että yleensä originaalin painollisen tavun vokaalin säännöllinen vastine saisi ratkaista, tuleeko sanasta suomalaisella taholla taka- vai etuvokaalinen. Näin ei kuitenkaan näy olevan laita. Siitä on todistuksena suomen *kuontalo* (vrt. ven. *кудѣль* < **kočdelʹ*), joka on laina muinaisvenäjältä. Originaali vaatisi vastineekseen **kōntäl-* asua. Ensimmäinen tavu, originaalissa painoton, tulee vokaaliharmonian puolesta määrääväksi, minkä vuoksi toisen tavun *ä*:n on vaihduttava vastavaan takavokaaliin *a*. Ei näin ollen ole riittävä syytä väitteeseen, että

kuontalo sana loppuosaltaan selittyisi *kaukalo* y.m. mallien vaikutuksesta, korkeintaan voidaan myöntää, että sanan loppu-*o* oudostuttaa (odottaisi asua **kuontali*). Päinvastoin on laita *päistär* sanassa, siinä kun toisen tavun vokaali (taaskin originaalissa painoton) tulee vokaaliharmonian kannalta määrääväksi. Kun muinaisvenäjän *наздеръ* sanan toisen tavun *e* on korvattava *ä*:llä, täytyy ensimmäisen tavun *a*:n paikalle tulla etuvokaali. Sen sijaan esim. lyysin *пайтѣз* 'pellavista toisella harjaamisella lähtevä huonompi aines, rohdin' (vrt. ven. *пачебъ*) on säilynyt takavokaalisena, originaalin *e* kun oli toisenlainen eikä vaatinut vastineekseen *ä*:tä. Vastoin odotusta vokaaliharmonia on *kuontalo* ja *päistär* sanoissa noudattanut originaalin painottoman tavun vokaalia. Tämä on *kuontalo* sanan osalta mielestäni ymmärrettävää, sillä päinvastainen ratkaisu olisi johtanut **kōntälö* (**küöntälö*) asuun, joka kuvastaisi originaalin nasaalivokaalia mitä akustiseen puoleen tulee niin kömpelösti, ettei se houkuttelisi. Vokaaliharmonia olisi *päistär* sanan osalta voitu toteuttaa toistakin tietä, nimitäin luomalla takavokaalinen **pāstar* asu. Tähän keinoon ei kieli ole kuitenkaan turvautunut. Se ei ole suostunut myöskään korvaamaan muinaisvenäjän *e*:tä *e*:llä, mikä olisi vienyt **kōntel-*, **pāster*-asuihin.

Vokaaliharmonian vaikutus ulottuu tietenkin myös päätteen käsitteeseen. Sellaisissa sanoissa kuin *määrä*, *läävä*, *räähkä* on toiseen tävuun tullut etuvokaali ensimmäisen tavun pakotuksesta, olipa lähtökohtana slaavilainen nominatiivi tai jokin muu sija. Samoin on laita *värttinä* sanan loppuvokaalin laita. Mutta tämä kuuluu jo miltei itsestään selviin asioihin.

Jalo Kalima.